

Yajnopavita Samikshanam

——
यज्ञोपवीतसमीक्षणम्

——
Document Information

Text title : yajnopavItasamIkShaNam

File name : yajnopavItasamIkShaNam.itx

Category : misc, sahitya, article, pradIptakumArananda

Location : doc_z_misc_general

Author : (Copyright) Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orissa pknanda65 at gmail.com

Transliterated by : Pradipta Kumar Nanda

Proofread by : Pradipta Kumar Nanda

Acknowledge-Permission: (Copyright) Pradipta Kumar Nanda

Latest update : June 20, 2021

Send corrections to : sanskrit@cheerful.com

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

June 20, 2021

sanskritdocuments.org

యజ్ఞోపవీతసమీక్షణమ్

లేఖకః - నన్దప్రదీప్తకుమారః

ఇజ్యుతే హవిర్దీయతేఽత్ర యజ్+నజ్=యజ్ఞః । (యజ్ఞ+ఉప+వీత) యజ్ఞోపవీతమ్ ఫలితమ్ । యజ్ఞార్థం సంస్కృతం సూత్రవిశేషమ్, యజ్ఞసూత్రమ్ వా । ఉపవీతమ్ (ఉప+వి+ఇణ్ గతా+క్ర) ఉప సమీపార్థకోఽవ్యయపదమ్ । ఉపనయనసంస్కారేణ పవిత్రీకృతం వీతం స్వ-సమీపాగతం బ్రహ్మచారికృతే నవతన్తుపరిమితం వామస్కన్ధాత్ నాభిపర్యంతం కటిపర్యంతం వా లంబాయమానం సూత్రవిశేషం యజ్ఞోపవీతమితి నిరుక్తిః । యద్వా యజ్ఞేన యజ్ఞస్య యజ్ఞాయ యజ్ఞాద్వా ఆగతం యజ్ఞోపవీతమ్ । యజ్ఞోపవీతశబ్దార్థ ఉక్తః స్మృతినారే- యజ్ఞాఖ్యః పరమాత్మా య ఉచ్యతే వైవ హోతృభిః । ఉపవీతం తతోఽస్యేదం తస్మాద్యజ్ఞోపవీతకమ్ ॥

ఇదం యజ్ఞోపవీతముపనయనేన సమ్భావ్యతే, అర్థాత్ ఉపనయనసమయే యజ్ఞోపవీతగ్రహణం భవతి । బ్రాహ్మణస్య కృతేఽస్య యజ్ఞసూత్రస్య మహతీ ఆవశ్యకతా అస్తి । యజ్ఞోపవీతం వినా విణ్ముత్రోత్సర్గం కర్తుం వైవ శక్యతే, భోజనస్య కా కథా తం వినా జలపానమపి న కర్తవ్యమ్ । యతోహి ముక్తావల్యామ్-

వినా యజ్ఞోపవీతేన తోయం యః పిబతే ద్విజః ।
ఉపవాసేన చైకేన పఞ్చగవ్యేన శుద్ధ్యతి ॥

వినా యజ్ఞోపవీతేన విణ్ముత్రోత్సర్గకృద్యది ।
ఉపవాసద్వయం కృత్వా దానైర్హోమైస్తు శుద్ధ్యతి ॥

అపి చ గోభిలేన-

సదోపవీతినా భావ్యం సదా బద్ధశిఖేన చ ।
విశిఖ్యోవ్యుపవీతశ్చ యత్కరోతి న తత్కృతమ్ ॥

ఇతి । అస్య ఉత్పత్తిస్తు బ్రహ్మణో జాతా । పద్మాననస్థో బ్రహ్మ పద్మనాలసూత్రేణాస్య నిర్మాణం చకార । యచ్ఛోక్తం స్మృతిప్రకాశే-
యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రం విభూషణం బ్రాహ్మణలక్షణం చ ।
పద్మాననస్థేన పితామహేన ఉత్పాదితం పంకజనాలసూత్రాత్ ॥

అస్య నిర్మాణే త్రిదేవానాం బ్రహ్మ-విష్ణు-మహేశ్వరాణాం మహతీ అనుకమ్పా విద్యతే ।
సావిత్రిదేవీ అస్య జీవన్యాసకర్త్రీ । తథా చ -

బ్రహ్మణోత్పాదితం సూత్రం విష్ణునా త్రిగుణీకృతమ్ ।
రుద్రేణ దత్తో గ్రన్థిర్వై సావిత్ర్యా చాభిమన్వితమ్ ॥

సంప్రతికే కలౌ యజ్ఞసూత్రం కార్పాసయుక్తం ప్రతిభాతి । తత్ప్రమాణస్తు-
కృతే పద్మమయం సూత్రం త్రేతాయాం కనకోద్భవమ్ ।
ద్వాపరే రాజసం ప్రోక్తం కలౌ కార్పాససమ్భవమ్ ॥

యజ్ఞోపవీతస్యోత్పత్తిం జానాతి బ్రాహ్మణో న చేత్ ।
స వై వహతి భారాయ పుస్తకాని యథా వృషః ॥

నాభిపర్శస్తం లమ్బాయమానం యజ్ఞోపవీతం ధార్యమితి వసిష్ఠః । కటిపర్శస్తమితి
కాత్యాయనః । తథా హి-

నాభేరుర్ధ్వమనాయుష్యమధో నాభేస్తపఃక్షయః ।
తస్మాన్నాభిసమం కుర్యాదుపవీతం విచక్షణః ॥

అపి చ కాత్యాయనః-

పృష్ఠదేశే చ నాభ్యాం చ ధృతం యద్ విన్దతే కటిమ్ ।
తద్ధార్యముపవీతం స్యాన్నాతిలమ్బం న చోచ్ఛ్రితమ్ ॥

ఇతి । అస్య యజ్ఞసూత్రస్య స్థలవిశేషే త్రీణి నామాని ప్రసిద్ధాని సన్తి । బ్రహ్మసూత్ర-
నివీత-ప్రాచీనావీతభేదాత్ । దేవకార్యే బ్రహ్మసూత్రం సవ్యే వామస్కన్ధే ధారణమ్ ।
మాలవత్కంఠావలమ్బితం నివీతం మనుష్యకార్యే తర్పణాదౌ ప్రసిద్ధమ్ । అపసవ్యే
దక్షిణస్కన్ధే నివేశితం ప్రాచీనావీతం పితృకార్యే ప్రశస్తమ్ । యదుక్తం హేమాద్రౌ భరద్వాజః-

దక్షిణబాహుముద్భృత్య వామస్కన్ధే నివేశితమ్ ।
యజ్ఞోపవీతమిత్సుక్తం దేవకార్యేషు శస్యతే ॥

కంఠావలమ్బితం వైవ బ్రహ్మసూత్రం యదా భవేత్ ।
తన్నివీతమితి ఖ్యాతం శస్త్రం కర్మణి మానుషే ॥

ఉత్తిష్ఠై వామబాహౌ చ దక్షిణస్కన్ధమాశ్రితమ్ ।
ప్రాచినావీతమిత్సాహుః తత్ప్రీత్యేషేవ కర్మసు ॥

మనునాపి-

ఉద్భృతే దక్షిణే పాణావుపవీత్యుచ్యతే ద్విజః ।

సవ్యే ప్రాచీనావీతీ స్యాన్నివీతీ కంఠసజ్జనమ్ ॥

కదా నవీనం యజ్ఞోపవీతం ధారణీయమితి విషయే శాస్త్రాన్తరే బహుధా ఉక్తమ్ । తత్ర ఉపాకర్మాఋషే (సంవత్సరాదౌ వేదపాఠకర్మణి) దానకర్మణి, జననాశాచే, మరణాశాచే, శ్రాద్ధే, చన్ద్రసూర్యగ్రహణోపరాన్తే యజ్ఞాదౌ చ నవీనీకర్తవ్యమ్ । ఉక్తం శ్రీరామకల్పద్రుమే జ్యోతిషార్ణవే చ-

ఉపాకర్మణి చోత్సర్గే సూతకద్వితయే తథా ।

శ్రాద్ధకర్మణి యజ్ఞాదౌ శశిసూర్యగ్రహేఽపి చ ॥

నవయజ్ఞోపవీతాని ధృత్వా జీర్ణాని చ త్యజేత్ ॥

కదాచిత్ అస్పృశ్య స్పర్శేన, అభిక్షభక్షణేన, సూత్రభేదనేన చ నవీనం ధారణీయమ్ ।

ఏతస్య యజ్ఞసూత్రస్య పరమాయురపి నిర్దిష్టోఽస్తి । ధారణదినాత్ చతుర్మాసాన్తే అవశ్యమేవ సూతనం సూత్రం ధారణీయమ్ । యచోచ్ఛక్తం గోభిః-

ధారణాత్ప్రిహ్మసూత్రస్య గతే మాసచతుష్టయే ।

త్యక్త్యా తాన్యపి జీర్ణాని నవాన్యనాని ధారయేత్ ॥

న ధారయతి మూఢాత్మా సర్వకర్మసు గర్హితః ॥

అపి చాహ్నికసూత్రావల్యామ్-

సూతకే మృతకే చైవ గతే మాసచతుష్టయే ।

నవయజ్ఞోపవీతాని ధృత్వా జీర్ణాని సంత్యజేత్ ॥

అత్ర మనుః-

మన్త్రేణ ధారణం కార్యం మన్త్రేణ చ విసర్జనమ్ ।

కర్తవ్యం చ సదా సద్భిర్నాత్త కార్యా విచారణా ॥

పారిజాతేఽపి-

యజ్ఞోపవీతమన్త్రేణ ధారయేద్ బ్రహ్మసూత్రకమ్ ।

స్మృత్యుక్తేన తు మన్త్రేణ నిష్కాశ్యం బ్రహ్మసూత్రకమ్ ॥

ధారణమన్త్రస్థావత్కౌశతకీశాఖాయాం- యజ్ఞోపవీతేనోపవ్యయామి దీర్ఘాయుత్వాయ సుప్రజాస్త్వాయ సుఖీర్యాయ సర్వేషాం వేదానామాధిపత్యాయ యశసే బ్రహ్మవర్చసాయ । సర్వత్ర-

యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రం ప్రజాపతేర్యత్సహజం పురస్తాత్ ।

ఆయుష్యమగ్ర్యం ప్రతిముఖాఞ్ శుభ్రం యజ్ఞోపవీతం బలమస్తు తేజః ॥

యద్వా- యజ్ఞోపవీతమసి యజ్ఞస్య త్వా యజ్ఞోపవీతేనోపనహ్యమి । త్యాగమస్త్రః-
 బ్రహ్మవిష్ణుమహేశాద్వాస్తనూతాం దేవతాః స్మృతాః ।
 త్వణామి పుణ్యకాలేఽస్మిన్ భవతాం తృప్తిహేతవే ॥

అపి చ -

ఏతావద్దినపర్యంతం బ్రహ్మత్వం ధారితం మయా ।
 జీర్ణత్వాత్వత్పరిత్యాగః గచ్ఛ సూత్రం యథాసుఖమ్ ॥

జీర్ణయజ్ఞోపవీతం శిరోమార్గేణ నిఃసార్య జలే నిక్షిపేత్ ।

కతి సంఖ్యకం యజ్ఞసూత్రం ధారణీయమితి చేచ్ఛతుర్థపరిమితముచ్యతే, అధికారి-
 ప్రతినిధిరూపేణ । తథా హి-

యజ్ఞోపవీతే ద్వే ధార్యే శ్రోతే స్మార్తే చ కర్మణి ।
 తృతీయముత్తరీయార్థం వస్త్రాభావే చతుర్థకమ్ ॥

అధికారీ భేదేన చాత్ర దేవలః-

ఉపవీతం వటోరేకం ద్వే తథేతరయోః స్మృతే ।
 ఏకమేవ యతీనాం స్యాదితి శాస్త్రవినిశ్చయః ॥

విణ్ముత్రసమయే దక్షిణకర్ణే స్థాపనీయమ్ । అన్యథా అశుద్ధిర్జాయతే సూత్రస్య । దక్షిణకర్ణే
 సర్వేషాం దేవానాం తీర్థానాం చ సమావేశోఽస్తి । యచ్ఛక్తి-

ఆదిత్యా వసవో రుద్రా వాయురగ్నిశ్చ ధర్మరాట్ ।
 విప్రస్య దక్షిణే కర్ణే నిత్యం తిష్ఠన్తి దేవతాః ॥

అగ్నిరాపశ్చ వేదాశ్చ సోమః సూర్యోఽనలస్తథా ।
 సర్వే దేవాస్తు విప్రస్య కర్ణే తిష్ఠన్తి దక్షిణే ॥

ప్రభాసాదీని తీర్థాని గంగాద్యాః సరితస్తథా ।
 విప్రస్య దక్షిణే కర్ణే వసన్తి మునిరబ్రవీత్ ॥

గంగా చ దక్షిణే శ్రోత్రే నాసికాయాం హుతాశనః ।
 ఉభయోః స్పర్శనేవైవ తక్షణాదేవ శుద్ధ్యతి ॥

ఇతి ।

అన్య నిర్మాణప్రణాళివిషయేఽపి శాస్త్రం న మౌనమ్ । అవితథం తత్త్వం ప్రకాశయతి ।
 గ్రన్థాస్తరేషు ఆహ్నికసూత్రావల్యాదిషు-

శుచౌ దేశే శుచిః సూత్రం సంహతాంగులిమూలకే ।

ఆవేష్ట్యషణ్ణవత్యాం చ త్రిగుణీకృత్య యత్నతః ॥
 అంగుల్యగ్రే తు విప్రాణాం క్షత్రియో మధ్యపర్వతః ।
 అంగులిమూలే తు విశాం కుర్యాత్సూత్రస్య వేష్టనమ్ ॥
 షోడశాశీతి విప్రాణాం ద్వాదశాశీతి భూభుజామ్ ।
 చతురశీతి వైశ్యానామశీతిః శూద్ర ఉచ్యతే ॥
 అలింగకైస్త్రిభిః సమ్యక్ ప్రజ్ఞాలోర్ధ్వస్పృతం చ యత్ ॥
 అప్రదక్షిణమావృత్తః సావిత్రియ త్రిగుణీకృతమ్ ॥

అథః ప్రదక్షిణావృత్తం సమం స్యాన్నవసూత్రకమ్ । త్రిరావేష్ట్య దృఢం బద్ధావ
 హరిబ్రహ్మేశ్వరాన్నమన్ । త్రివృద్ధూర్ధ్వం వృతం కార్యం తన్మత్రయమధోవృతమ్ ।
 త్రివృతం చోపవీతం స్యాత్తస్యేకో గ్రన్ధిరుచ్యతే ॥
 వామావర్తం త్రిగుణం కృత్వా ప్రదక్షిణావర్తం నవగుణం విధాయ । తదేవం త్రిసరం కృత్వా
 గ్రన్ధిమేకం విదధ్యాత్ ॥

పృష్ఠవంశే చ నాభ్యాం చ వృతం యద్విన్దతే కటిమ్ ।
 తద్ధార్యముపవీతం స్యాన్నాతిలమ్బం నో చోచ్ఛితమ్ ॥
 వామస్కంధే కృతం నాభిహృతృష్ఠవంశయోర్ధృతమ్ ।
 కటిపర్వస్తమాప్నోతి తావత్పరిమాణం భవేత్ ॥

నవతన్తుపరిమితే యజ్ఞసూత్రే నవ తన్తుదేవతాః సన్ని । తే చ-
 ఓంకారః ప్రథమే తన్తౌ ద్వితీయేగ్నిస్తథైవ చ ।
 తృతీయే నాగదైవత్యం చతుర్థే సోమదేవతా ॥
 పంచమే పితృదైవత్యం షష్ఠే చైవ ప్రజాపతిః ।
 సప్తమే మారుతశ్చైవ అష్టమే సూర్య ఏవ చ ॥

సర్వే దేవాస్తు నవమ ఇత్యేతా తన్తుదేవతాః ॥

ఇతి । ఉపర్యుక్తం విధివిధానాదికం సమయసాపేక్షం సంప్రతి అసమ్భవం మన్యతే
 । యథాసాధ్యం యజ్ఞోపవీతం నిర్మాయ గంగాజలేన విధౌత్య ఏకస్మిన్ పాత్రే
 నిధాయ అభిమన్తయేత్ వైదికవిధినా । ధారణాన్తే ఆచమనమ్ । సూర్యార్ఘ్యదానమ్ ।
 అన్తే అష్టోత్తరశతసంఖ్యకో గాయత్రీమన్త్రో జాప్యః ।

— లేఖకః - నన్నప్రదీప్తకుమారః

Written by Dr. Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orisa pknanda65 at gmail.com

——
Yajnopavita Samikshanam

pdf was typeset on June 20, 2021

——
Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

